

II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm

Ahmet Gülen

Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

E-mail: ahmet.gulen@deu.edu.tr

ÖZ

GÜLEN, Ahmet, II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm, CTAD, Yıl 11, Sayı 21 (Bahar 2015), s. 111-136.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu ve devrimlerle modernleştirdiği Türkiye Cumhuriyeti, Batılılar tarafından Kemalist Türkiye olarak adlandırılmıştır. Bu deyimden türeyen ve zamanla Altı İlke'yi tanımlayan bir kavrama dönüşen Kemalizm, aynı zamanda Türkiye'yi modernleştiren devrimler için de kullanılmıştır. Atatürk devrimlerinin başta gelen uygulayıcısı İsmet İnönü, başbakanlığı dönemindeki konuşmalarında “Kemalizm” söylemine yer verirken, cumhurbaşkanı olduktan sonra “Kemalizm” ifadesi yerine, aynı anlamı ifade ettiğini düşündüğü “Atatürk devrimleri/ıslahatı” söylemini ön plana çıkartmıştır. Kemalizmi oluşturan ilkelerin demokrasiye geçişle birlikte yeniden tanımlanmasına öncülük eden İnönü, 1950'de iktidarı kaybettikten sonraki konuşmalarında devrimleri koruyacak tek yapının kendi partisi olduğu mesajını vermeye çabalamıştır. On yıllık muhalefet devrinde Atatürk'e ve ilkelere daha fazla değinen İnönü'nün en hassas olduğu ilke laiklik olmuştur. Bu çalışmada 1939-1960 arası dönemde İnönü'nün bazı konuşmaları temel alınarak onun Kemalizm'le ve Türk devrimiyle ilgili değerlendirmeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İsmet İnönü, Kemalizm, laiklik, Altı Ok.

ABSTRACT

GÜLEN, Ahmet, Kemalism in the Discourses of İsmet İnönü from the World War II to the Coup of 27 May 1960, CTAD, Year 11, Issue 21 (Spring 2015), p. 111-136.

The Republic of Turkey, founded by Mustafa Kemal Atatürk and modernized in the

light of many reforms, has been referred the Kemalist Turkey by the West. Kemalism, derived from this expression and evolved to a term which defines the concept of six principles is referring to those reforms that paved the way for the modernization of the country. İsmet İnönü, the leading practitioner of Atatürk's revolution, often used the term "Kemalism" in his discourses during his prime ministry. Afterwards, as the President, he began to define the same concept as "Atatürk reforms" instead. İnönü who pioneered the redefinition of the principles of Kemalism during the transition to democracy, strived for giving the message that his party would be the sole structure which could preserve the revolution following his fall from government in 1950. In his ten years period of opposition in the 1950's, İnönü made an emphasis on Atatürk and his principles more and particularly attached importance to the secularism principle. This study focuses on the assessments of İnönü concerning Kemalism and the Turkish revolution referring to the rhetoric in some of his discourses held between 1939 and 1960.

Keywords: Atatürk, İsmet İnönü, Kemalism, secularism, The six arrow (policies).

Giriş

Günümüzde Atatürk ilkelerini sembolize eden bir anlam yüklenen "Kemalizm", Milli Mücadele yıllarında Avrupalılar tarafından kullanılan "Kemalist/Kemalistler" deyiminden türemiştir. Batılılar, Anadolu'daki işgalcilere karşı mücadele eden güçleri milliyetçi olarak değerlendirmiş ve hareketin önderi olan Mustafa Kemal'den esinlenerek bu güçleri "Kemalist" deyişle tanımlamıştır.¹ Bu söylemle Avrupalılar, bir anlamda o yıllarda Anadolu'da Kuvayı Milliyeciler olarak anılan milli güçleri "Kemalistler" deyişle tanımlamaya çalışmışlardır. Milli Mücadele yıllarında "Kemalist" deyişinin kullanımıyla ilgili olarak çok sayıda örnek mevcuttur. Örneğin 1920 yılı Ocak ayında "*Asia*" adlı bir dergide Jackson Fleming tarafından kaleme alınan makalede "Anadolu direnişinin gittikçe güç kazanmasının İtilaf güçlerini tedirgin ettiğı ve bilhassa Bolşeviklerle Kemalistler arasında bir bağ kurulmasının önlenmeye çalışıldığı" ifade edilmiştir.² Yine aynı dönemde İttihat ve Terakki'nin kurucularından Abdullah Cevdet'in³ 1922 yılı Mart ayında

¹ Sabahattin Özel, Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük, Derin Yayınları, İstanbul, Genişletilmiş 2. basım, 2008. s. 319.

² Erol Mütercimler, Fikrimizin Rehberi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 826.

³ 1869 yılında Arapkir'de dünyaya gelen Abdullah Cevdet, 1889'da Tıbbiye'de öğrenim gördüğü dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. II. Abdülhamid idaresine karşı yürüttüğü faaliyetler nedeniyle bir süre yurt dışında yaşamak zorunda kalan Abdullah Cevdet, ilk olarak Cenevre'de çıkardığı "*İttihat*" dergisini uzun yıllar yayımlamıştır. Batıcılık akımının önde gelen savunucularından olan Abdullah Cevdet psikoloji, sosyoloji, tarih ve

Amerikalı kadın gazeteci Demetre Varta tarafından bir “Kemalist” olarak tanımlanması oldukça dikkat çekicidir.⁴ Anadolu'daki direniş hareketine kesin olarak katılmak üzere 3 Nisan 1920 günü⁵ Ankara'ya ulaşan İsmet Bey (İnönü) de Batılıların Kemalistler olarak tanımladığı kişilerden birisidir.

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Barış Antlaşması ve arkasından 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanıyla yeni Türk devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Yeni Türk devletinin en önemli hedefi “ulusal egemenlik ve çağdaşlık” olmuştur. Dolayısıyla yeni devletin hedefinde çağdaşlığın kaçınılmaz bir zorunluluğu olarak yer alan devrimler başlatılmış ve İsmet İnönü baştan sona dek bu sürecin içinde yer almıştır.⁶

Batılıların söyleminden doğan “Kemalizm” kavramı sonraki dönemde Mustafa Kemal'in yeni devleti oluştururken izlediği yolun ve geliştirdiği düşüncelerin genel adı haline gelmiştir.⁷ Bu yönüyle değerlendirildiği zaman “Kemalizm”, hem çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmayı, hem de Batılılaşmayı ya da modernleşmeyi/çağdaşlaşmayı, hür fikir ve düşüncüyü temsil eder.⁸ Ayrıca, Kemalizm modern Türkiye kurulduktan sonra bütün inkılâp hareketlerini içeren temel ilkeler olarak da belirmiştir. Nitekim Cumhuriyetin kurulduğu yıldan, Mustafa Kemal'in hayattan ayrıldığı 1938 yılına dek Kemalizm'in altı ilkesini ifade eden Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık belli sistematikler içinde gelişmiş ve yeni devlet için “Kemalist rejim/Kemalist Türkiye” gibi⁹ ifadeler de kullanılmıştır. Bu ilkeler Mustafa

eğitim alanlarında pek çok yapıtın çevirmenliğini yapmış ve 1932 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Cumhuriyet Ansiklopedisi I (1923-1940), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, 4. bs. s. 197.

⁴ Mütercimler, *age.*, 826.

⁵ İsmet İnönü, Milli Mücadele döneminde Ankara'ya ilk kez 20 Ocak 1920 Salı günü gelmiştir. 21 gün sonra 10 Şubat günü tekrar İstanbul'a dönen İnönü, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine 3 Nisan 1920 günü yeniden Ankara'ya gelmiş ve Milli Mücadele'ye katılmıştır. Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 335.

⁶ Suna Kili, “İsmet İnönü ve Siyasal Önderlik”, Yay. Haz: Rahmi Kumaş, İsmet İnönü'ye Armağan, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s. 93.

⁷ Anıl Çeçen, 100 Soruda Kemalizm Başlangıcından Günümüze, Kilit Yayınları, İstanbul, 8. bs. 2009, s. 21.

⁸ Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 361. Yazar eserinde Kemalizm ile Atatürkçülüğü aynı kavramlar olarak görmüş ve daha çok Atatürkçülük ifadesini kullanmıştır.

⁹ Anıl Çeçen, ayrıca Mustafa Kemal'in izlediği sistemi “...Batı ve Doğu arasında Avrupa ile Asya, Hıristiyan dünyasıyla İslam dünyası arasında sıkışmış durumdaki Türkiye'nin gelecekte bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmesi için hiçbir politika veya ideolojinin takipçisi olmadan Türkiye'nin konumuna ve gerçeklerine göre bir sentezci yaklaşım...” olarak da değerlendirmektedir. Çeçen, *age.*, s. 22.

Kemal tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzük ve programlarında da yer almıştır.¹⁰ 1935 yılına kadar resmi Türkçe yayınlarda “Kemalizm” ya da “Kemalist” deyimlerine rastlanmamış; ancak o yıl yapılan Kurultayda fırka yerine parti sözcüğü benimsenmiş ve partinin güttüğü esaslar Kemalizm olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Kemalizm sadece geçmişin değil aynı zamanda geleceğin de fikri prensiplerini içermektedir. Böylece Kemalizm kavramı ilk kez resmen tanımlanmış oluyordu.¹² Ayrıca Kurultay, son gün kabul ettiği önergeyle Kemalizm prensiplerine içten ve özden bağlılığı da kabul etmiştir.¹³ Kurultayın yapıldığı tarihte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkan vekili olan Başbakan İsmet Paşa da, Kemalizm'in resmen tanımlanmasını onaylamıştır.

Altı Ok'la ilgili bir başka önemli gelişme, İsmet İnönü ve 153 arkadaşının sundukları önergeyle gerçekleşmiş ve bu önergenin 5 Şubat 1937 günü 315 sayılı kanuna dönüşmesiyle¹⁴ Kemalizm'in temelini oluşturan ilkeler Anayasaya alınmıştır. Böylece resmi olarak devletin ilkeleri haline getirilmişlerdir. Devlet temel nitelikleriyle “cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı”¹⁵ olarak tanımlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele yıllarından itibaren “İkinci Adam” konumuna yükselttiği ve uzun dönem başbakan olarak görevlendirdiği İsmet Paşa, Kemalist ilkelerin ve inkılâpların önde gelen uygulayıcısı olmuştur. Halk Fırkası Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Ekim 1923 günü Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine İsmet Paşa, O'nun tarafından Genel Başkan Vekili olarak atanmıştır.¹⁶ Dolayısıyla İsmet Paşa, uzun yıllar hem ülke siyasetinde, hem de parti politikalarında Kemalizm'in uygulayıcısı ve savunucusu olmuştur. İsmet Paşa, başbakanlık dönemindeki konuşmalarında “Kemalizm/Kemalist Türkiye” gibi ifadeleri kullanmıştır. Örneğin 1932 yılında İtalya'ya resmi bir ziyarette bulunan İsmet Paşa, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte “...Kemalist Türkiye ile Faşist İtalya arasında birbirinin namuskârane, sözüne itimat eden bir halet-i ruhiye vardır. İki memleketin mukadderatını ellerinde tutan büyük reisler gerek milletleri, gerek uluslararası âlem tarafından

¹⁰ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927'deki Kurultay tüzüğünde partinin cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir cemiyet olduğu hükmü yer almıştır. 1931 Kurultay'ındaysa altı ilke programa girmiştir. Eroğlu, *age.*, s. 364-365.

¹¹ Eroğlu, *age.*, s. 365.

¹² Cumhuriyet Ansiklopedisi I. Cilt 1923-1940, s. 240.

¹³ Eroğlu, *age.*, s. 365.

¹⁴ Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, May Yayınları, İstanbul, 1974, s. 237.

¹⁵ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 8. bs. 1990, s. 53.

¹⁶ Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, Anka Yayınları, Ankara, 2012, s. 35.

sözlerinin samimiyetine, görüşlerinin doğruluğuna itimat edilecek müstesna şahsiyetlerdir. Bu sözlerim, yaptığımız politikanın sağlam olduğunu ve gelecekte daha kuvvetli olacağını aynı zamanda ifade eder...”¹⁷ demiştir.

İsmet İnönü, 1934 yılında çıkan Soyadı Kanunu'ndan¹⁸ sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Atatürk soyadını almasının ardından konuşmalarında kimi zaman “Atatürk Rejimi” tabirini kullanmıştır. Örneğin İnönü Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam egemenliğini sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması nedeniyle 31 Temmuz 1936 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde bir konuşma yapmıştır. İsmet İnönü, yeni Boğazlar Sözleşmesinin Türkiye'nin güvenliğini ve egemenliğini ülkeler arasında teyit eden bir vesika olduğunu bildirmiş ve “...Atatürk rejiminin Türk Milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar, beynelmil bir sahada tasdik edilmiş oluyor. Dahili siyaset itibarıyla bütün milletimizi yeniden itimat ve iftihara garkedecek mühim bir hadise karşısındayız...”¹⁹ demiştir. Atatürk'ün sağlığında “Kemalizm” yerine kullanılan tabire başka bir örnek Şükrü Kaya'nın 20 Şubat 1938 tarihli konuşmasıdır. Kaya, konuşmasında yer alan “Cihan buna (Türk Devrimi'ne) Kemalist rejimi diyor. Biz Türkler buna Atatürk İnkılabı diyoruz” ifadesiyle kavramsal dönüşümü açıklamıştır.²⁰ Bu dönemden itibaren ve özellikle 1980 sonrasında da Kemalizm yerine “Atatürkçülük” daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Milli Şef Devrinde İnönü ve Kemalizm Söylemi

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihindeki vefatından sonra O'nun en yakın mesai arkadaşı olan –her ne kadar İnönü 1937 sonbaharında başbakanlıktan ayrılmışsa da devrim yıllarında Atatürk'ün ardından Kemalizm'in en önemli uygulayıcısı olmuştur – İsmet İnönü, 11 Kasım'da TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²¹ Atatürk'ten sonra O'nun kaybının ortaya çıkardığı boşluğun en yakın mesai arkadaşı tarafından doldurulması hem içeride hem de dışarıda olumlu karşılanmış, devrimin süreceği ya da olduğu gibi korunacağı

¹⁷ Mevlüt Çelebi, Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 40.

¹⁸ 21 Haziran 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu'na göre, her Türk vatandaşı adıyla birlikte bir soyadı kullanması zorunlu hale getirilmiştir. Meclis İsmet Paşa ve 22 arkadaşı tarafından sunulan kanun teklifini kabul ederek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Atatürk soyadını vermiştir. Cumhuriyet Ansiklopedisi I (1923-1940), s. 229.

¹⁹ İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 2, İstanbul, 1946, s. 298.

²⁰ Özel, *age.*, s. 334.

²¹ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5. baskı, 2008. s. 231.

kanaati oluşmuştur.²² İsmet İnönü, 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP'nin Olağanüstü Kurultayı'nda "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef" olarak seçilmiştir.²³

İnönü, Çankaya'da göreve başladıktan sonra Atatürk'ün ölümü nedeniyle millete yayımladığı beyannamede, Mustafa Kemal'in zaferden sonra geri bırakılmış Türk cemiyetini en kısa yoldan modern bir devlet haline getirmek için uğraştığını belirtip, "...Teşkilatı esasiyemizde ve bu gün hizmet başında, irfan muhitinde ve geniş halk içinde bulunan bütün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan lâik, milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, devletçi, cumhuriyet bize bütün evsafı ile Atatürk'ün en kıymetli emanetidir..."²⁴ sözleriyle, Kemalizm'i oluşturan prensiplerin Mustafa Kemal'in en değerli emaneti olduğu ve bu prensiplerin halk tarafından benimsendiğini vurgulamıştır. İnönü ayrıca, Türkiye'de bulunan yabancı basın mensuplarına hitaben yaptığı konuşmada "Son günlerde büyük bir milletin Ebedi Şef'inin cenazesi önündeki müheyyiç kederine şahit oldunuz. Atatürk aşkındaki bu birlik büyük ölünün kurduğu rejimin remzidir. Kemalizmin hususi vasfı devamlılığında mündemiçtir..."²⁵ diyerek Kemalist rejimin sürekli olacağını da ilan etmiştir. İnönü aynı konuşmasında ayrıca yeni dönemde Türkiye'nin dış politikasında önceki dönemlerin Kemalist hükümetlerinin uyguladıkları barış davasına bağlı kalmaya devam edeceklerini de bildirmiştir.²⁶ Nitekim, kısa süre sonra başlayacak II. Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında da İnönü'nün dış politikası bu doğrultuda yürütülmüştür.

İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığının başında öncelikle Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar'a görev vermiş; ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın değiştirilmesini tavsiye etmiştir. Bayar da, Kaya'nın yerine Refik Saydam'ı, Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirmiştir.²⁷ Böylece, Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın tasfiyesiyle Kemalist rejimin iki sembol ismi yönetim dışında bırakılmışlardır. Atatürk'ün ölümünden sonra CHP Olağanüstü Kurultayı 26 Aralık 1938 günü toplanmış ve

²² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye* (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 120.

²³ Cumhuriyet Ansiklopedisi I. Cilt 1923-1940, s. 298.

²⁴ Kadri Kemal Kop, *Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945, s. 10-11.

²⁵ Kop, *age.*, s. 12.

²⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 133.

²⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye* (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), s. 120. İnönü, kendisine beklenmedik değişikliğin nedenini soran gazeteci Asım Us'a "Fena mı oldu ? Haklarında hayırlı olan budur. Onlar kendilerini kaybetmişlerdi..." yanıtını vermiştir. Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966. s. 333.

yeni dönemde izlenecek politikaları belirlemeye çalışmıştır. Kurultayın aldığı önemli kararlar arasında “Kemalizm’in Altı Oku’nu müdafaa etmek ve korumak” da yer almıştır.²⁸

1939 yılında toplanan CHP V. Büyük Kurultayı, Atatürk’ten sonra İsmet İnönü devrinde Kemalizm’i tekrar ele almıştır. Bu dönemde Kemalizm konusu parti programında şu ifadelerle yer bulmuştur:

“...Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir. Siyasi, iktisadi, içtimai, zirai velhasıl bir milletin bütün siyasi faaliyetine giren şeyler bu Kemalizmin içindedir...”²⁹

Milli Şef döneminde en önemli Kemalist atılımın Köy Enstitüleri³⁰ olduğunu söylemek gerekmektedir. 17 Nisan 1940 tarihinde oluşturulan bu kurumlar hem Kemalizm idealine bağlı eğitimcilerin yetiştirilmesi, hem de Altı Ok’un kırsal kesimdeki yurttaşlara kadar götürülerek benimsetilmesi amacıyla kurulmuştur.³¹

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığının birinci yılı dolmak üzereyken 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle II. Dünya Savaşı başlamıştır. Genç Cumhuriyeti oluşturan kuşakların hafızalarında henüz Birinci Dünya Savaşı’nın acıları tazeliğini korurken, devletin başında bulunan İnönü, ülkeyi savaştan uzak tutmaya çalışmıştır. Kemalizmin dış politikada izlediği tam bağımsızlık ve sınırlara saygı ilkesi bu dönemde de geçerliliğini korumuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, savaş yılları boyunca yapılacak en küçük bir yanlışın Kemalizm’in tüm kazanımlarını yok edeceğinin bilincinde olmuştur.³² Nitekim Kemalist dış politikanın tipik söylemi İnönü’nün 1 Kasım 1940 tarihinde yaptığı konuşmasında, “...Hükümetiniz muhtelif vesilelerle size arzetmiştir ki, Türkiye’nin hududları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlale niyeti yoktur...”³³ ifadesiyle yer almıştır. Ne var ki, II. Dünya Savaşı yılların zorlu koşulları içinde Atatürk’ün izlediği tarafsızlık politikasının yerini, Batılı devletlerle ittifak politikası almıştır.³⁴ İnönü’nün liderliğindeki Türkiye, zorlu savaş yıllarında 19 Ekim 1939 tarihinde İngiliz ve Fransızlarla Ankara İttifakını

²⁸ Ed. Fatma Acun, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 11. bs. 2010, s. 306.

²⁹ Ahmet Demirel, “İsmet İnönü”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. bs. 2002, s. 129.

³⁰ Konuyla ilgili yapılmış önemli bir doktora tezi için bkz. Fay Kirby, Türkiye’de Köy Enstitüleri, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2010.

³¹ Demirel, a.g.m. s. 130.

³² Selim Deringil, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 3. bs. 2003, s. 263-264.

³³ Ali Kemal Meram, İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti, Ahmet Seyitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 58.

³⁴ Hüner Tuncer, İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 36.

yapmış, ayrıca, 18 Haziran 1941 tarihinde de Almanya'yla bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.³⁵ II. Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye'yi yönetenler Lozan'da kazanılan Misak-ı Milli sınırları içindeki bağımsız devlet statükosunu korumayı amaçlamıştır.³⁶ Savaşa girmenin bir bakıma mevcut statükodan vazgeçmek anlamına geldiği biliniyordu ve bu, ülkenin başına yeni sorunlar açabilirdi. İnönü, bu düşüncelerle Türkiye'yi savaş dışında tutmayı başarmıştır.

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı sürecinde konuşmalarında ve yazılarında “Kemalizm” ya da “Atatürk devrimi” tabirini pek kullanmamıştır. 10 Kasım 1946 tarihinde *Yücel* dergisi için yazdığı “Atatürk’e Dair” başlıklı yazıda, Atatürk'le çok zor işlerde çok yakın beraberliklerle çalıştığını vurgulamış ve Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e kadar uzanan süre içinde başlıca kuvveti O'nun yardımlarında bulduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, yazısında yıllar geçtikçe Atatürk'ün büyüklüğünün daha çok anlaşılacağını da vurgulamış ve “...Türk milleti O'nu en temelli ıslahat kapılarını açmış olan bir büyük evladı olarak bütün tarihinde hürmet ve minnetle anacaktır...”³⁷ tespitinde bulunmuştur. İnönü, bu yazısında “Kemalizm” den ya da “inkılâp” tan söz etmemiş; ancak benzer manada “ıslahat” nitelemesi yapmıştır.³⁸ Her ne kadar İnönü, “ıslahat/inkılâp”³⁹ kelimelerini aynı anlamda kullanmış olsa da, bu iki kelimenin eş anlamlı olmadığı açıktır.

İsmet İnönü, Eylül 1947'de *Britannica Ansiklopedisi (Encyclopedia of Britannica)* için kaleme aldığı “Hadiselerle Dolu 10 Yıl” başlıklı makalesinde 1937-1938

³⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 407 ve 410.

³⁶ Çeçen, *age.*, s. 171.

³⁷ İlhan Turan, İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 159.

³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmet İnönü hakkında sert eleştirilerde bulunduğu bir kitapçıkta şu yorumu yapmıştır: “...Genel Başkan “[İnönü] ilke ve devrim sözlerini mümkün mertebe ağza almaktan çekindiği gibi Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu fikri ve manevi cephesi önünden de yan çizip geçmektedir. Haydi, diyelim ki, oy meselesi bakımından devrim ve ilke bahsini tehlikeli bularak açmak istememiştir. Ya gerçek mânâsıyla bütün aydınları –ki bu memlekette C.H.P'nin dayanabileceği başlıca siyasî kuvveti teşkil eder – arkasında toplanan bu cepheyi neden hiçe saymıştır?...” Yakup Kadri Karaosmanoğlu, C.H.P ve Genel Başkan Siyasi İncelemeler, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1963, s. 6.

³⁹ İslahat sözcüğü, Arapça'da “iyileştirme, düzeltme” anlamındaki ıslah sözcüğünün çoğuludur ve “düzeltmeler” anlamına gelmektedir. İnkılâp sözcüğüse Arapça'da “değişme, bir halden başka bir hale dönme” anlamında kullanılmaktadır. Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca/Türkçe Sözlük, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul, 6. bs. , 1979, s. 347-379. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren başlayan ve 20. yüzyıldaki çöküşe kadar uzanan süreçte kötü gidişi durdurmak için yapılan ve eski düzen tasfiye edilmeden mevcut sistemde yapılan düzenlemelere ıslahat denilmiştir. Oysa, Atatürk döneminde eski sistem tamamen tasfiye edilerek yeni bir sistem kurulmuştur. Bu da, ıslahat tanımına değil, inkılâp tanımına uygun düşmektedir.

yıllarının en önemli tarihi olayı olarak Atatürk'ün ölümünü göstermiştir. Yazıda ayrıca, Mustafa Kemal'i tanımlarken, “Kemalizm/Kemalist devrimler” vb. yerine, “...İstiklal Harbi'nin eşsiz kahramanı ve büyük reformlar devrinin idealist ve cesaretli kılavuzu...”⁴⁰ ifadesini kullanmıştır.

Halkçılık ve Cumhuriyetçiliğin Gereği: Demokrasiye Geçiş

Kemalizm, özünde demokrasinin başlıca iki prensibine dayanan ilkelere yer vermiştir: Halkçılık ve Cumhuriyetçilik. Halkçılık ilkesinin önemli dayanaklarından birisi, halka dayalı bir siyasal rejime, yani cumhuriyete dönük bir yaklaşım olmasıdır. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” anlayışı da Halkçılık ilkesine yöneliktir.⁴¹ Cumhuriyetçilik ise “devletin siyasi rejimi olarak Cumhuriyeti benimseme, Cumhuriyeti fazilet rejimi olarak tanımlama ve değerlendirme”⁴² anlamına gelmektedir. Nitekim Kemalist Cumhuriyet, halk egemenliğine dayanan demokrasiye açık bir rejim olarak nitelendirilmelidir. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal, 11 Aralık 1924 günü *Times* muhabirine verdiği demeçte, “...Milli egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasi partilerin varlığı tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur...”⁴³ sözleriyle demokratik rejimin vazgeçilmez unsuru sayılan siyasi partilerin zaman içinde yeni Türk devletinde de varolacağını bildirmiştir.

İsmet İnönü, çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda Kemalist Türkiye'nin ilk baştan beri demokrasi esasına dayandığını açıklamıştır. Örneğin 1939 yılında İngiliz *Daily Telegraph* gazetesine beyanatında, “...Rejim halkın çıkarına ve halk tarafından kontrol edilmeyi esas tutmak itibarıyla başlangıcından beri demokratik bir esasa yöneliktir. Geçmişten tam bir ayrılış teşkil etmesi ve bunun milletin geleceği için hayati bir önem taşımasından dolayı başlangıçtan beri az çok sıkı davranmak gerekmişti. Ancak hiçbir zaman zor ve şiddet kullanılmamıştır ve rejim daima her şeye, anayasa kaşesini vermiş olan Büyük Millet Meclisi yoluyla uygulamıştır...”⁴⁴ sözleriyle, 1923'ten beri demokratik esaslara dayalı bir rejim kurulduğunu; ancak devrim yıllarının olağanüstü şartlarında bazı tedbirlere başvurmak zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Bir başka konuşmasında, Atatürk devrimleriyle demokrasinin bir arada bulunduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

⁴⁰ İlhan Turan, *age.*, s. 178.

⁴¹ Ahmet Yücekök, 100 Soruda Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 134.

⁴² Eroğlu, *age.*, s. 371.

⁴³ Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi”, Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011. s. 571.

⁴⁴ Kop, *a.ge.*, s. 39-40.

“...Atatürk devrimleri ile demokrasi arasında organik bir bağlantı vardır. Devrimleri reddetmek bahasına, demokrasiyi seçmek; Türk demokrasisini köksüz bırakıp çöküntüye ve ölüme mahkum etmek olacağı gibi, demokrasiyi reddetmek bahasına devrimleri seçmek de; devrimleri ülküsünden ayırıp, mânasız ve anlamsız bir hareket gibi toprağa gömmek olur.”⁴⁵ Nitekim bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk döneminde iki demokrasi girişimi rejim aleyhtarlarının faaliyetleri sonucu yarıda kalmıştır. 1945 yılında savaşın sona ermesi üzerine şartların olgunlaştığı kanaatine varan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, demokrasiye geçiş kararı olarak Kemalizm’in gelişimi yolunda önemli bir adım atmıştır.⁴⁶

İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM’nin açılış konuşmasında Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan köklü devrimlerin uzun tartışma ile kabul ettirilmesinin insafılı hiç kimse tarafından beklenemeyeceğini söylemiş, “...Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir...”⁴⁷ ifadesiyle aslında Atatürk Cumhuriyeti’nin halk egemenliğine dayanan bir yapı olarak kurulduğunu; ancak devrim yıllarının kendine has bazı özellikleri olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Türkiye’de II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte TBMM’de eski durağan yapı yerini hareketliliğe bırakmıştır. Gerçekten de bu dönemde uzun zamandır unutulmuş parti içi muhalefet olgusu yeniden açığa çıkmıştır.⁴⁸ Özellikle bütçe görüşmeleri sırasında kimi milletvekillerinin hükümete yönelik eleştirileri, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu müzakereleri ve nihayet CHP’nin daha demokratik bir yapıya kavuşması için sunulan Dörtlülük Takrir’in reddi partiden kopuşlarla sonuçlanmıştır.⁴⁹ İnönü, muhalifleri bir siyasi parti kurmaya teşvik

⁴⁵ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii Cilt 1*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 284.

⁴⁶ İsmet Paşa’nın Türkiye’de demokratik yaşamın yeniden tesisi konusundaki kararını kuşkusuz II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeni de etkilemiştir. Milli Şef İnönü, Batı desteğini kazanmak amacıyla çok partili bir sistemin gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda ülkede liberal rejim kurma çabaları 1945 yılının ilkbahar aylarında Amerika Birleşik Devletleri’nin San Francisco kentinde toplanması planlanan konferanstan önce artmıştır. Nihal Kara İncioğlu, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Dora Yayınları, Bursa, 4. bs. , 2009, ss: 306-307.

⁴⁷ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973 İkinci Cilt (1939-1960), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993, s: 60.

⁴⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2. bs. 2001, s. 42.

⁴⁹ Meclis’te bütçeye red oyu veren milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü, aynı zamanda Dörtlülük Takrir’i sunan kişilerdir. Nitekim bu isimler daha

ederken⁵⁰, Celal Bayar'ın Kemalist ilkelerden taviz vermeyeceğini de düşünmüştür. Bayar, Cumhuriyeti kuran kadro içinde sivil yanı ağır basan bir isimdir ve 1930'larda Kemalist inkılâp ideolojisinin iktisadi alanda uygulayıcısı ve yorumcusu olarak sivrilmıştır.⁵¹ İsmet İnönü, Celal Bayar'la aralarında var olduğu öne sürülen rekabete rağmen onun Kemalizm devrimlerine bağlı olduğuna inanmıştır. 3 Aralık 1945 tarihinde İnönü'nün talimatıyla *Ulus* gazetesinde çıkan bir başyazıda, "...Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz..."⁵² sözleriyle yeni muhalefet partisini kuracak olan Bayar'a duyulan güven ifade edilmiştir. Ayrıca Demokrat Parti (DP)'nin kuruluş aşamasında İnönü, Bayar'la görüşmelerinde laisizm, dış politika gibi temel konularda Kemalizm prensiplerinden sapma olmayacağını teminatını da almıştır.⁵³ İsmet İnönü, yaşamı boyunca özellikle laisizme büyük önem vermiştir. O, laiklik olmaksızın demokrasiye geçmenin imkansız olduğunun bilincindedir.⁵⁴ Bu nedenle de, Celal Bayar'la yeni partinin oluşum aşamasındaki görüşmesinde laiklik konusunda güvence alma ihtiyacı hissetmiştir.

1947 Kurultayı ve Kemalist İlkeler

Demokrasiye geçişle birlikte CHP'de yeni döneme uyum sağlamak amacıyla bazı düzenlemeler yapma gereği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 10 Mayıs 1946 günü toplanan II. Olağanüstü Kurultay önemlidir. Bu kurultayda İnönü'nün önerisiyle "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanları kaldırılmış, tek dereceli seçim sistemine geçilmesine karar verilmiş, 1939'da kurulan Müstakil Grup uygulaması da sona erdirilmiştir.⁵⁵ Bu yeni yapılanmayla demokratik cumhuriyet esaslarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bir yıl sonra toplanan 7. Kurultay ise Kemalizm'in yeniden yorumlanması bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. 17 Kasım 1947 tarihinde başlayan Kurultay'ın açılış konuşmasında İnönü, bir kere daha iktidar ve muhalefetin inkılâp esaslarında mutabık olduklarını söylemiş ve "...milli partilerin inkılâbı korumada dikkat

sonra Demokrat Parti çatısı altında birleşmişlerdir. Metin Heper, Türkiye'nin Siyasal Hayatı, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 190.

⁵⁰ İsmet Paşa, 1959 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte "...hiçbir zata bir parti teşkil etmesi teklif ve telkininde bulunmadım..." demiştir. Sabahat Erdemir, Muhalefette İsmet İnönü, b.y.y, İstanbul, 1962, s. 8.

⁵¹ Tanıl Bora, "Celal Bayar" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm, s. 546.

⁵² Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 24.

⁵³ Metin Toket, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 112-113.

⁵⁴ Kili, a.g.m. s. 95.

⁵⁵ Hikmet Bilâ, CHP 1919-1999, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 115.

yarışında olduklarının bilinmesinde yalnız fayda ve selamet vardır...⁵⁶ sözleriyle Kemalist devrime zarar gelmemesine özen göstereceklerini ilan etmiştir.

Kurultayda parti programının giriş bölümünde Kemalizm yolunun “hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik esaslarına dayandığı”⁵⁷ vurgulanmıştır. Kurultay çalışmalarında Kemalizm’in ilkelerine de yeni tanımlamalar getirilmiştir. Demokratik şartların bir gereği olarak görülen yeni tanımlamalardan kısaca söz etmek yararlı olacaktır. Cumhuriyetçilik ilkesi; “Ulusun egemenliği tam bir özgürlük içinde tek dereceli olarak seçilecek milletvekillerinden oluşan TBMM vasıtasıyla kullanılacağı, demokrasi esasına dayanan rejimi her türlü tehlikeye karşı korumanın partinin esas görevi olduğu...” şeklinde tanımlanarak bu ilkenin demokratik rejimle bütünleştirilmesi sağlanmıştır. Milliyetçilik ilkesinde ise, esas olarak siyasi bir yorumdan ziyade dil, kültür ve tarihe dayanan bir tanımlama yapılmıştır. Halkçılık tanımlanırken yine sınıf ibaresi kullanılmamış ve “çoğunluğu teşkil eden köylü ve çiftçinin refah seviyesini arttıracak önlemlerin alınması” istenmiştir. Devletçilik ilkesiyle ilgili yeni tanımlama yapılırken, bir kapsam daraltılması öngörülmüş ve özel sektör lehine, devlet ve özel sektör arasında daha kesin bir ayırım vurgulanmıştır. İnkılâpçılık ilkesinde ise, evrimciliğe doğru bir anlam dönüşmesi gözlenmiştir. Partinin amacı, “o güne kadar başarılı olmuş olan devrim eserlerinin korunması ve geliştirilmesi” olarak açıklanmıştır.⁵⁸

CHP’nin 1947’deki 7. Kurultayı’nda en fazla tartışılan ilke ise laiklik olmuştur. Demokrasiye geçiş, dini konulardaki tartışmaları da beraberinde getirmiş ve kurultayda özellikle Kemalist devrimlerin temeli sayılan laiklik ilkesinin tanımı değiştirilmiştir. 1935’teki Kurultay’da kabul edilen programda laikliğin “dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma” anlamına geldiği vurgulanmışken, 1947 Kurultayı’nda laiklik tanımlaması “din ve devlet/dünya işlerinin birbirinden ayrı olması”⁵⁹ olarak değiştirilmiştir. Kemalist ilkeleredeki bu düzenlemeler kuşkusuz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bilgisi ve onayı dahilinde yapılmıştır. 1940’ların ortalarında dini ritüellerin yerine getirilmesindeki zorluklar nedeniyle halktan gelen şikayetler üzerine İnönü bazı düzenlemelere gitmeyi bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu doğrultuda İmam Hatip Okulları açılmış, ilkokullara din dersi konulmuş, bunun dışında Ankara

⁵⁶ İlhan Turan, *age.*, s. 198.

⁵⁷ Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 100.

⁵⁸ Kili, *age.*, s. 101-102.

⁵⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, s. 105.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eğitime başlamıştır.⁶⁰ Bu talepleri ve düzenlemeleri demokrasinin bir icabı olarak değerlendiren İsmet İnönü, yeni yapılanmanın Kemalist laiklik ilkesine zarar vermeyeceğini de düşünmüştür. Kuşkusuz İnönü'nün bir başka düşüncesi de DP'ye gidebilecek muhafazakâr oyların partisine yönelmesini sağlamaktı. Nitekim İnönü'nün yeni din politikalarıyla ilgili "...laiklik ilkesi saklı kalmak üzere, moral gereksinmelere cevap verecek bir duruma gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu da hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetin sinsi silahını elinden düşürmüş olacağız"⁶¹ sözleri bu anlayışın en önemli göstergelerinden birisidir.

Ne var ki İsmet İnönü, Kemalist ilkelerin yerleştiği ve tek eksiğin demokratik halk idaresinin tesisinin tamamlanması olduğu düşüncesindeyken onun Cumhurbaşkanlığı devrini, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemini, Altı Ok'tan sapmaların başladığı bir "Karşı Devrim süreci" olarak tanımlayan görüşler de mevcuttur. Bu fikri savunanlarla göre İnönü, laiklik konusunda çok önemli tavizler vermiştir. Örneğin okullarda din derslerinin okutulması, İmam Hatip Okulları'nın yeniden açılması, Türbelerin yeniden açılması gibi yeniliklerle Atatürk devrimleri tahrip edilmiştir.⁶²

Bir başka görüşe göre de İsmet İnönü, Atatürk sonrasında Cumhuriyet'in kazanımlarını koruma çabasında olmuştur. Onun devrindeki bazı duraklamaları ve aksaklıkları dönemin koşullarında aramak daha doğru olacaktır.⁶³ Bu koşulların en önemlisi şüphesiz II. Dünya Savaşı yıllarıdır. İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı döneminin yaklaşık yarısı savaş yıllarıyla geçmiştir. İnönü, o dönemde devlet otoritesinin tek elde toplanmasını tercih etmiş ve Atatürk'ten sonra oluşabilecek otorite boşluğunu doldurmak için "Milli Şef" sıfatını almıştır.⁶⁴ Kuşkusuz böyle bir ortamda çok partili sisteme geçilmesi söz konusu olamazdı.

Demokrasiye geçişle birlikte Kemalist ilkelerle ilgili yapılan bir başka düzenleme de anayasa konusunda olmuştur. 1950 seçimlerine gidilirken, siyasi partilerin propaganda çalışmalarında sırasında miting meydanlarında partisine oy isteyen İsmet İnönü, Kırıkkale'de Altı Ok'un anayasadan çıkartılacağını

⁶⁰ Metin Heper, İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008. s. 181.

⁶¹ Turan, Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), s. 111.

⁶² İsmet İnönü'nün demokratikleşme sürecindeki icraatlarının kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Çetin Yetkin, Karşıdevrim 1945-1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, İstanbul, 2007. ss: 441-454.

⁶³ Şerafettin Turan, "Cumhuriyet Devrimi ve İsmet İnönü", Ölümünün 36'ncı Yıl Dönümünde İsmet İnönü Paneli, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 59.

⁶⁴ Akşin, *age.*, s. 232.

açıklamıştır. İnönü, yeniden iktidara gelirse yapacakları değişikliklerle daha demokratik bir anayasal düzen kuracaklarını söyleyerek, "...Altı temel ilkenin vatandaşa beğendirilmesini CHP kendisi yapacaktır..."⁶⁵ demiştir. İsmet İnönü, böylece Altı Ok'un 1937'de anayasa güvencesine alınmasını tek parti devrinin bir zorunluluğu olarak gördüğünü ve bunun demokratik bir anayasanın niteliği olamayacağını belirtirken, "altı temel ilkenin vatandaşa beğendirilmesini CHP kendisi yapacaktır" söylemiyle bir bakıma Kemalizm prensiplerini partisine mal etmiştir. İsmet İnönü, bu sözleriyle aynı zamanda seçmenlere de Kemalizm'in ilkelerini koruyup, sahiplenecek tek partinin CHP olduğu mesajını da vermiştir. Seçim meydanlarında konuşmalar yapan İnönü, bu dönemde Cumhurbaşkanı kimliğinden çok, partisine oy kazandırma amacıyla vaatlerde bulunan bir siyasetçi kimliğindedir. Bu nedenle de tek parti döneminin simgelerinden iktidara devam edebilmek adına vazgeçebileceğini ilan etmektedir. Dolayısıyla 1937'den beri Cumhuriyet'in vasıfları arasına giren Kemalizm prensiplerinin yeni dönemde devletin vasıfları arasında yer almayacağını açıklamıştır. İsmet İnönü'nün Altı Ok'la ilgili bu ifadeleri 27 Nisan 1950 tarihinde açıklanan CHP seçim bildirgesinde de yer almıştır.⁶⁶ Söz konusu bildirmede Kemalizm'in temelini oluşturan ilkelerle ilgili şu ifadeler yer almıştır:

"[Cumhuriyetçilik]...Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik, Devrimcilik umdeleri: Partimizin ana prensipleridir. Yurdumuzun yüksek gelişmesinin, bu düsturlar yolundan gerçekleşebileceğine inanmaktayız. Tek parti hayatı devrinin icabı sayılarak: Anayasaya sokulmuş bulunan bu altı umdeyi; Anayasadan çıkaracağız. Bununla beraber: Lâik Cumhuriyet rejiminin korunması için gerekli kayıtların konması lâzım geldiği, kanaatindeyiz."⁶⁷

Demokrasiye geçişle birlikte 1923'ten beri iktidarda bulunan CHP'nin mevküni kaybetme olasılığı da ortaya çıkmıştı. Partinin Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, diğer partilerin seçim meydanlarındaki vaatlerine –eğer iktidarda kalmak istiyorsa- bir karşılık vermek zorundaydı. Aksi halde seçmenlerin yeni partiye yönelmeleri halinde iktidar kaybedilebilirdi. Bu nedenle İnönü, yeni dönemle birlikte eski parti politikalarını liberalleştirmek zorunda kalmıştır. Hatta Altı Ok'un anayasadan çıkartılması hususunun da seçim kozu olarak kullanılması bu anlayışın bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Muhalefet Yıllarında İnönü ve Kemalizm Söylemi

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde CHP, bütün demokratikleşme çabalarına rağmen DP karşısında yenilgiye uğramış ve 27 yıllık iktidarını kaybetmiştir. İsmet İnönü, 12 yıldır bulunduğu Cumhurbaşkanlığı

⁶⁵ Yeşil, *age.*, s. 154-155.

⁶⁶ Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995, Aydın Kitaplar, b.y.y., s. 105.

⁶⁷ Fahir Giritlioğlu, *age.*, s. 241.

makamından TBMM'nin 22 Mayıs günü Celal Bayar'ı seçmesi üzerine ayrılmıştır.⁶⁸ Bu şekilde halk egemenliğine dayalı bir sistemde serbest seçimle devleti kuran parti, iktidarı muhalefet partisine devretmiştir. Böylece halk idaresi hakiki anlamına kavuşurken, Türkiye'de de yeni bir dönem açılmıştır.

İnönü muhalefet lideri olarak siyasi arenada yerini aldıktan sonra Atatürk'le ve ilkelerle ilgili görüşlerini ilk defa Atatürk'ün 12. ölüm yıldönümünde açıklamıştır.⁶⁹ Muhalefet yıllarında "Kemalizm" söylemine yer vermeyen İsmet İnönü, daha çok "inkılâplar", "Atatürk'ün eseri", "Atatürk ıslahatı" deyimlerini kullanmıştır. *Ulus*'ta çıkan bu yazısında İnönü şu tespitleri yapmıştır: "...büyük kumandan, büyük siyasetçi ve hepsinin üstünde büyük ıslahatçı olan Atatürk'ün eserlerinin sağlamlığı kendinden sonraki devamlılık kabiliyetinde aranmak lâzımgelir. On iki sene sonra Atatürk eserleri canlı olarak yaşamakta ve siyasi hayatımızın demokratik gelişmesi içinde her istikametten esen rüzgârlara karşı dayanmaktadır, yahut ana hatlarında ve temel konularda dayanmaktadır..."⁷⁰ demiştir. İnönü, bu yazıda Atatürk'ü inkılâpçı değil; ıslahatçı olarak tanımlamış, Cumhuriyet kazanımlarının kalıcılığı konusunda "devamlılık kabiliyeti" vurgusu yaparak, bu kalıcılığı hem ilkelerin bir doktrine bağlı olmamasına,⁷¹ hem de kendi döneminde yapılan icraatlarla desteklenmesine bağlamıştır. Yazıda asıl dikkat çeken nokta Atatürk'ün eserlerinin çok partili hayata geçişle beraber - 1945 yılı ve sonrasında - her türlü akıma karşı dayandığı vurgusudur.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, basına verdiği demeçte DP kadrolarının deneyimsizliğini siyasi malzeme yapmayacağını ve yeni iktidara her türlü desteği vereceğini söylemiş, ayrıca iki yıl boyunca sert bir eleştiride bulunmayacaklarını açıklamıştır.⁷² Nitekim Başbakan Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950 günü hükümet programını okurken kullandığı, "...milletle mal olmuş inkılâplarımızı

⁶⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 70.

⁶⁹ İnönü'yü yakından tanıyan gazetecilerden Kurtul Altuğ, "...o zamanlar [1950'li yıllarda] Atatürk'ün ismi pek fazla kullanılmazdı. İsmet Paşa bile, Atatürk'ün adını 1960'tan sonra kullanmaya başladı..." demiştir. Ed. İzzetin Çalışlar, Ekselans Coşkun Kırca, Galatasaray Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27. Oysa İsmet İnönü'nün söz konusu dönemdeki pek çok konuşmasında Atatürk'ün adı geçmektedir.

⁷⁰ Sabahat Erdemir, Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 24.

⁷¹ Atatürk, CHP'nin bir doktrininin olmadığını söyleyen Yakup Kadri'ye "Elbette yok çocuğum, eğer doktrine gidersek hareketi dondururuz." demiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), Remzi Kitabevi, İstanbul, 3. bs. 1969. s. 504. Atatürk, bu sözleriyle CHP'nin ve ilkelerin gelecekte yeniliklere ve değişimlere açık olduğunu anlatmak istemiştir.

⁷² Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul, 3. bs. 2007, s. 136.

mafhuz tutacağız...”⁷³ ifadesine yanıt vermeyi CHP'nin diğer kurmaylarına bırakmıştır.⁷⁴ DP iktidarı, bu doğrultuda 16 Haziran 1950 tarihinde CHP'nin de verdiği destekle Kemalist devrimin en önemli uygulamalarından birisi sayılan Türkçe ezana son vermek için Arapça ezan okunma yasağını kaldırmıştır.⁷⁵ CHP Meclis Grubu'nun iki gün süren toplantısında İsmet İnönü, öneriye karşı bir tavır takınılmasını istemişse de Grup'un DP'yi desteklemesine engel olamamıştır.⁷⁶ Aslında Türkçe ezan konusunda İnönü'ye rağmen alınan karar O'nun partide her istediğini yaptıracak güçten yoksun olduğunu da göstermiştir.⁷⁷ Yine Başbakan Menderes, iktidarının ilk aylarında CHP'nin devrimleri koruyacak tek parti olduğu iddiasına karşılık, “Atatürk inkılâplarının tek bekçisi Türk ulusudur”⁷⁸ demiştir.

DP, iktidara geldikten sonra Atatürk büstlerine ve heykellerine karşı saldırılar artmıştır. Bundan dolayı yeni iktidar Atatürk'ün manevi hatırasına yapılan saldırıların önüne geçebilmek için “Atatürk'ü Koruma Kanunu”nu çıkartmıştır. Buna göre Atatürk'ün hatırasına açıkça hakaret ya da küfredenler, 1-3 yıl arası hapis cezasına çarptırılacaklardı. Ayrıca Atatürk heykellerine saldırınlara, kabrini kıran ya da bozan kişilere de beş yıla kadar hapis cezası öngörülmekteydi.⁷⁹ Bu düzenlemeyle ilgili yasa tasarısı TBMM Anayasa Komisyonu'na geldiği zaman CHP parti olarak tutumunu net bir şekilde ortaya koymasa da DP'lilerle beraber olumlu oy kullanmıştır.⁸⁰ Müzakereler sırasında görüşlerini belirten Avni Doğan, Atatürk'e yönelik saldırıların sadece O'nun heykellerine ya da büstlerine değil; aynı zamanda Cumhuriyet ve devrimlere yönelik olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir.⁸¹ Kanunun bir başka amacı da CHP'nin Atatürkçülüğu koruyan ya da temsil eden tek parti olduğu iddialarını çürütmektir.⁸² Ne var ki Doğan'ın işaret ettiği gibi yasanın içeriđine⁸³ bakıldığı zaman düzenlemenin Kemalist

⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:1, B: 3, O: 1, 29.05.1950, s. 30.

⁷⁴ İnönü'nün son başbakanı şemsettin Günaltay, Menderes'in sözlerinin dinin politikaya alet edilmesinin yanı sıra gericiliğin canlanmasına da yol açacağını söylemişti. Süleyman Güngör, Muhalefette CHP, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 136.

⁷⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age.*, s. 71.

⁷⁶ Süleyman Güngör, *age.*, s. 135.

⁷⁷ İnönü'nün damadı Metin Toker'e göre İsmet Paşa, Türkçe ezan konusunda CHP Grubu'nu serbest bırakmış, herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. bs. 1991, s. 49.

⁷⁸ Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik 1950-1990, İmge Yayınları, Ankara, 1993, s. 31.

⁷⁹ Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995, s. 129.

⁸⁰ Güngör, *age.*, s. 95.

⁸¹ Güngör, *age.*, s. 137.

⁸² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age.*, s. 87.

⁸³ Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun metni hakkında bkz. Milliyet, 26.07.1951, s. 1 ve 3.

ilkelerle herhangi bir bağlantısının bulunmadığı, sadece Atatürk'ün manevi şahsına yönelecek saldırılara karşı bir önlem niteliği taşıdığı anlaşılabilir. Atatürk'ün manevi şahsı da kullanılarak O'nun devrimlerine yönelebilecek bir saldırıya karşı alınacak önlemler konusunda ise herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir. Bu dönemde CHP'den yapılan açıklamada "Atatürk ve inkılâplar aleyhtarı hareket ve tecavüzlerin teessürle karşılandığı" ⁸⁴ duyurulmuştur. Meclis'te bu gelişmeler yaşanırken İsmet İnönü, 29 Ekim 1951'de Cumhuriyet'in ilanının 28. yılı nedeniyle yaptığı açıklamada Kemalist devrimin ilkelerini tehlikede görmediğini, devrim karşıtı akımlar olmasına rağmen milletin devrimleri koruyacağına inandığını söylemiştir.⁸⁵

DP ile CHP arasındaki ilişkileri gerginleştiren bir başka konu Halkevleri'nin kapatılmasıdır. Tek parti döneminde Kemalist devrimi halka benimsetmek amacıyla kurulmuş önemli bir müessese olan Halkevleri ⁸⁶, 1951 yılında Menderes hükümeti tarafından kapatılmıştır. Oldukça sert tartışmalara sahne olan müzakerelerde CHP'liler Meclis'i terk etmişlerdi. Kanuna göre bir ay içinde Halkevleri'ne ait olan bütün gayrimenkuller Hazine'ye geçecekti. ⁸⁷ İnönü, Kemalist devrimin en önemli kurumlarından birisi olan Halkevleri'nin kapatılmasıyla ilgili olarak, "Halkevlerinin kapatılmasını önleyemedik, bu hayatımın en büyük başarısızlığıdır."⁸⁸ demiştir.

İnönü, 1951 yılı Kasım ayında yapılan CHP'nin 9. Kurultayı'ndaki konuşmasında yeni iktidar döneminde Atatürk'ün eserlerine yönelik bazı saldırılar gözlemlendiğini söylemiştir. İnönü bu konuşmasında Altı Ok'un en önemlisi sayılan laikliğin örselenmeye çalışıldığını şu sözlerle ifade etmiştir: "...irtica heveslileri bazı iktidar ricalinin beyanlarından teşvik edildikleri zannına düşerek geniş mikyasta irtica neşriyatına giriştiler. 27 senelik cumhuriyetin inkârı ve kötülenmesi siyasetini geliştirerek az zamanda ve açıktan açığa Atatürk'ün adına, eserine ve heykeline tecavüz derecesine vardılar. Milletimizin sağduyusu [buna] karşı koydu... Bu suretle ehemmiyetli bir irtica dalgası, milletin

⁸⁴ Güngör, *age.*, s. 137.

⁸⁵ Hıfzı Topuz, *Bana Atatürk'ü Anlattılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2. bs. 2010., s. 18.

⁸⁶ 1932 yılında kurulan Halkevleri'nin amaçları şunlardı: Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, ortak ideale bağlı bir halk kitlesi düzeyinde örgütlemek; kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak, ulusal birliği oluşturan, ulusal ruhu biçimlendiren ve güçlendiren kültür öğelerini ortaya çıkarıp geliştirmek; köylü, kentli ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyerek geliştirecek köycülük çalışmalarının yürütülmesi, CHP'nin ana ilkelerini ve bunların ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan merkez biçimine dönüştürülmesinin sağlanması. Kısa zamanda toplumsal ve kültürel kalkınma sağlanarak Türk toplumunun devletin çağdaşlaşma savaşına katkılarının artırılması. Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 122-123.

⁸⁷ *Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995*, s. 131.

⁸⁸ İsmet İnönü'ye Saygı, Türk Devrim Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 7.

mukavemeti karşısında kırılmıştır...”⁸⁹ Bu kurultayda parti tüzüğüne Atatürk’ün “Ebedi Başkan” olduğu yazılmıştır. Bunun dışında partinin işleyişine yönelik bazı düzenlemelere gidilmiş, Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu raporunda da “İnkılâpların Korunması” bahsinde şu ifadelere yer verilmiştir: “...Cumhuriyetin, inkılâpları, demokrasinin korunmasında ve selâmetinde zaaf gösterilmesine asla müsamaha edilmemesi hususunda... tam bir inanış birliğine varılmıştır...”⁹⁰ Böylece İsmet İnönü’nün başında olduğu CHP, Kemalizm prensiplerinin korunmasında bir zaafiyet gösterilmesine kesinlikle göz yumulmayacağını kamuoyuna ilan etmiş oluyordu.

Başbakan Adnan Menderes, 1952 yılındaki bir başka konuşmasında Kemalist devrimler konusunda şunları söylemiştir: “İnkılâp kanunları halk tarafından benimsenmemişse, jandarma zoruna dayanacaksa, milli vicdanın hilâfına olan bu kurumları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icap eder.”⁹¹ İktidardan gelen bu mesajlara karşılık CHP, muhalefete geçtikten sonra devrimlerin korunması konusunda hassasiyet göstermiş ve genel başkan İnönü yaptığı konuşmalarda bu hassasiyeti vurgulamıştır. İsmet İnönü’nün en fazla vurguladığı konuya irtica, dolayısıyla laikliğin muhafazası olmuştur. 1952 yılında üniversitelilere hitaben bir konuşma yapan İnönü, tıpkı Atatürk gibi, gençlerin inkılâba sahip çıkmalarını istemiş ve “...inkılâp dediğimiz Cumhuriyetin ıslahatı kaani olmalısınız ki, bu memleketin medeni bir cemiyet ve medeni bir devlet olarak yaşaması için temel şarttır. Bugünkü medeniyet aleminde itibarımızın ve kuvvetimizin başlıca temeli budur. İstikbalde inkişafımızın vasıtası da bu olacaktır...”⁹² sözleriyle Türkiye’yi medeni dünyada yaşatacak tek olgu olarak Kemalizmi ve devrimleri göstermiştir. Öte yandan partinin 10. Kurultay’ında programın giriş kısmına 1935 yılında konulan Kemalizm deyimini yerine Atatürk Yolu ifadesi getirilmiştir.⁹³ Bu, aslında önemli bir değişimi ifade etmemekle beraber CHP’nin yeni dönemde “Kemalizm” tabirini tercih etmeyeceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. 1953’teki CHP, 1935’te “Kemalizm prensipleri”ni benimseyen CHP’den farklıdır. Kemalizm’in yerini Atatürk Yolu almış ve devrimler bu ifadeyle tanımlanmıştır.

1953 yılı her ne kadar CHP açısından zorlu bir devreye rastlamışsa⁹⁴ da aynı zamanda Kemalist devrimlerin önemli yıldönümlerine de denk gelmiştir. 1953

⁸⁹ Erdemir, *age.*, s. 77.

⁹⁰ Rahmi Kumaş, CHP’nin Soyağacı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 65.

⁹¹ Ahmet Yücekök, 100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 3. bs. 1976, s. 66.

⁹² Erdemir, *age.*, s. 152.

⁹³ Uyar, *age.*, s. 74.

⁹⁴ DP’nin çıkardığı kanunla 1953’ün son ayında CHP’nin malvarlığına el konulmuştur. Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995, s. 185.

hem partinin kuruluşunun, hem Cumhuriyet'in ilanının 30. yılının, hem de Harf Devrimi'nin 25. yıldönümü oluşu bakımından önemlidir. Bu üç tarihi yıldönümü İsmet Paşa'ya Kemalist devrimler konusunda yeni yorumlar getirmesine fırsat vermiştir. Nitekim İnönü, Latin harflerinin kabulü konusunda "...hiç tereddüt etmeden söylemeliyiz: Türk inkılablarının en ehemmiyetlisi yeni Türk harflerinin kabulüdür. Bu başta gelir... Harf inkılabı muvaffak olmuştur. Geriye dönmek ve tekrar Arap harflerini getirmek maddeten mümkün değildir..."⁹⁵ demiştir. CHP'nin kuruluş yıldönümünde İstanbul'da bir konuşma yapan İnönü, Milli Mücadele'den Lozan'a, Lozan'dan Cumhuriyete, Cumhuriyetten II. Dünya Savaşı'na uzanan yılların bir değerlendirmesini yapmıştır. İsmet İnönü, çok partili hayata geçişi "inkılabların ve büyük ıslahat hareketlerinin yeniden dile düşmesi ihtimaline"⁹⁶ rağmen başlattıklarını açıklamış, muhalefette de Atatürk inkılâplarının korunmasını üstlendiklerini söylemiştir. İnönü, 30 yılı geride bırakan partisine Atatürk'ün yapıcı ve ilerletici hamlelerinin ilham verdiğini vurgulayarak, "...geçmiş devrin mes'uliyetini cesaret ve gurur ile taşıdıklarını..."⁹⁷ açıklamıştır. 1953 yılı aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün naaşının Anıt-Kabir'e nakledildiği yıldır. İnönü, 10 Kasım'da yaptığı açıklamada Atatürk'ün emaneti olan inkılâpların ve dolayısıyla "...Türkiye'nin hür ve demokratik milletler arasında itibarlı bir mevkide bulunduğunu..."⁹⁸ söylemiştir. Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'nin 30. yılında İsmet İnönü, O'nun emaneti olan modern Türkiye'nin aynı zamanda gerçek halk idaresine dönüşerek dünyanın itibarlı milletleri arasındaki yerini aldığı fikrinde dir.

DP'nin Otoriterliği Karşısında Kemalizm Söylemi

1954 yılında yapılan genel seçimler CHP açısından bir başka yenilgiyle sonuçlanmış ve partinin milletvekili sayısı 31'e düşmüştür.⁹⁹ Bu yenilgiden sonra parti içinde Hıfzı Oğuz Bekata, Şevket Reşit Hatipoğlu, Raif Karadeniz gibi milletvekilleri, Genel Başkan İnönü'den Altı Ok'un tekrar gözden geçirilmesini ve bilhassa laiklik ilkesinin halk tarafından yanlış anlaşıldığını ve devletçilikle birlikte bu ilkeden vazgeçilmesini istemişlerdir. İsmet İnönü ise bu ilkelerden vazgeçmekle, iktidarla yarış edemeyeceklerini belirterek, "...Türkiye'de CHP'nin ve Atatürk devrimlerinin bekçisi olduğu için saygınlığı vardır..."¹⁰⁰ demiştir.

⁹⁵ Erdemir, *age.*, s. 197.

⁹⁶ Erdemir, *age.*, s. 200.

⁹⁷ Erdemir, *age.*, s. 201.

⁹⁸ Erdemir, *age.*, s. 212.

⁹⁹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age.*, s. 122.

¹⁰⁰ Kırçak, *age.*, s. 43.

DP iktidarının ikinci ve üçüncü döneminde partiler arası ilişkiler oldukça sert bir havada cereyan etmiştir. Nitekim CHP’de 1957 yılı sonrasında iktidarın gittikçe artan baskıcı idaresine karşı Kemalizm ilkelerinin savunulması daha geri planda kalmıştır.¹⁰¹ İnönü, bu dönemdeki konuşmalarında daha çok rejim meselelerine ve dış politika konularına ağırlık vermiştir. Dolayısıyla bu dönemde İsmet İnönü’ye egemen olan düşünce Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğudur. 1 Haziran 1958 günü CHP Eminönü İlçe kongresinde bir konuşma yapan İnönü, Atatürk’ün “Gençliğe Hitabesi”ndeki ifadeleri hatırlatan sözler söylemiştir. İktidar tarafından yayın yasağı getirilen bu konuşmasında İnönü, “...Büyük Atatürk Türk İstiklâlini korumayı vatandaşın gayretlerinin neticesine emanet ettiği zaman yalnız Türk istiklâlini koruma vazifesi vermedi, Türk istiklâli ile beraber Türk Cumhuriyetini muhafaza etmek hedefini de gösterdi.¹⁰² Şimdi sizlere Türkiye Cumhuriyetini korumanın, Cumhuriyet müesseselerini muhafaza etmenin vazifelerinizin başında geldiğini söylemek isterim...CHP olarak Türkiye Cumhuriyetini her türlü şartlara karşı sağlam tutmak, muhafaza etmek sizin birinci vazifenizdir...”¹⁰³ demiştir. İsmet Paşa’nın bu sözlerinden cumhuriyet rejiminin korunması sadece CHP’lilere ait bir görevmiş gibi anlaşılabilir da o, aynı konuşmada “...Cumhuriyet müessesesini bütün idealist vatanperverlerle elele beraber korumak bir siyasi teşekkül olarak CHP’nin başta gelen vazifesidir...”¹⁰⁴ sözleriyle partililerden, DP de dahil bütün yurtseverlerle birlikte bu görevin ifa edilmesini istemiştir.

1954-1960 arası dönemde İsmet Paşa, ağırlıklı olarak tarihi günlerin yıldönümlerinde Atatürk’e ve ilkelere değinmiştir. Bu bağlamda 10 Kasım 1958 tarihinde Atatürk’ün ölümünün 20. yılında yaptığı konuşma önemlidir. İnönü, bu konuşmasında hem DP iktidarının uygulamalarını eleştirmiş ve hem de Kemalist devrimlerin bir değerlendirmesini yapmıştır. İnönü, Atatürk’ün kaybından sonra “Kemalizm’in temelini oluşturan büyük inkılapların esasının yaşadığını” belirtmiş ve Atatürk gençliğinin görevinin bilincinde olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ DP iktidarının siyasi emellerle Kemalist devrimlerden taviz verdiğini de söyleyen İnönü, Başbakan Adnan Menderes’in 1950’de ilk hükümet programını okurken sarf ettiği sözlere sekiz yıl sonra yanıt vermiştir. Atatürk

¹⁰¹Tarhan Erdem, “CHP’de Parti İçi Mücadelede ‘Kemalizm’ ve ‘Devrimler’ Tartışmaları Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt: 2 Kemalizm, s. 449.

¹⁰² İnönü’nün kastettiği sözler Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi’nin başında yer almaktadır: “Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cümhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir...”, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1938 basımının tıpkıbasımı, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 645.

¹⁰³ Erdemir, *Muhalefette İsmet İnönü*, s. 120.

¹⁰⁴ Erdemir, *age.*, s. 120.

¹⁰⁵ 1958’de İnönü, C.H.P. Araştırma Bürosu Yayınları No: 6, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1959. s. 76.

inkılâplarını “millete mal olmuş ve olmamış” tarzında ayırmanın, devrimlere karşı oluşumlara cesaret verdiğiğine dikkat çeken İnönü, iktidarı kastederek “...günlük siyasi münakaşalar ortasında her vesile ile, 27 senelik ve çeyrek asırlık maziye kötölemeye çalışmak adımı söylemeye cesaret edemiyenlerin, Atatürk inkılâplarını hedef tuttukları tereddüt götürmez...”¹⁰⁶ ifadesiyle tek parti dönemine yöneltilen eleştirilerin asıl amacının Atatürk devrimleri olduğunu açıklamıştır. İsmet İnönü, laiklik aleyhine cereyanlara karşı uyanık olunmasını da istediği demecinde, kendisinin ve partisinin gençlerle birlikte Atatürk devrimlerine yönelebilecek hareketleri karşılamak için “azimli ve kararlı” olduklarını da bildirmiştir.¹⁰⁷

DP'nin iktidarda bulunduğu 1950-1960 arası dönemde Türkiye'de en hararetli tartışma alanını laiklik oluşturmuştur.¹⁰⁸ Yeni iktidarın bu dönemde uyguladığı din politikaları geniş yankılar uyandırmış ve olumlu/olumsuz tepkilere neden olmuştur. 1956 yılından sonra DP-CHP mücadelesi gerilimli bir seyir izlerken, iktidar partisi 1923-1950 arası dönemindeki CHP'yi “halkın dini duygularına saygısız”, “vicdanlara baskı yapan”, “devrimbaz” bir yapılanma olarak tanımlamıştır.¹⁰⁹ İktidardan gelen bu suçlamalara karşılık, CHP lideri İnönü 2 Mayıs 1959 günü İzmir/Belkahve'de yaptığı konuşmada Atatürk'ün en büyük eserinin yeni Türk devleti olduğunu söyleyerek, “...büyük Türk devleti uğrunda vazifelerimizi sonuna kadar sebatla yapmayı şeref borcu biliyoruz. Mutlaka muvaffak olacağız...”¹¹⁰ demiştir. 1960 yılından itibaren iktidar-muhalefet ilişkilerinde iyice belirginleşen tartışmaların başında dinin siyasete alet edilmesi gelmektedir. İktidarın laiklik karşıtı politikalarına karşı çıkan İsmet İnönü, “...inkılâplar bir bütündür, bir ucundan alınıp kötülenemez. Lâyiklik bu memlekete ne yanlış anlatılmıştır, ne de tatbikat ve tezahüratı din düşmanlığı şeklinde tecelli etmiştir. Bu iddiada bulunanlar vatandaşı aldatmak isteyen rey avcılarıdır...”¹¹¹ sözleriyle Kemalist devrimlerin parçalanamayacağı ve dinin siyasete alet edilemeyeceğini vurgulamıştır. Başbakan Menderes, suçlamaları kesinlikle reddederek laikliği bir vicdan hürriyeti olarak gördüklerini ve “Müslüman Türk milletinin vicdanı üzerinde devam ettirilmekte olan tazyiki

¹⁰⁶ *age.*, s. 76.

¹⁰⁷ *age.*, s. 77.

¹⁰⁸ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayınları, İstanbul, 1988, 102.

¹⁰⁹ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul, b.y.y., s. 543.

¹¹⁰ Sabahat Erdemir, *Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, s. 378.

¹¹¹ Kili, *age.*, s. 133. İnönü konuşmasında Menderes ve diğer DP idarecilerinin CHP'de buldukları dönemde laiklik uygulamalarını eleştirmediklerini belirterek iktidardaki tutumu “siyaset icabı” olarak nitelendirmiştir.

kaldırmayı amaçladıklarını”¹¹² söylemiştir. Başbakan Menderes’in 10 yıldır süren iktidarına rağmen halen “Müslüman Türk milletinin vicdanı üzerindeki taziyekten” söz etmesi ilginçtir. Nitekim İnönü, sonraki dönemde de konuşmalarında laiklik uygulamalarına yönelik uyarılarını sürdürmüştür. Kendisini ziyaret eden üniversite gençliğinin isteği üzerine “devrimlere karşı irticai hareketler” konusunda görüşlerini belirten İsmet İnönü, Cumhuriyetin temel niteliklerini anlatmıştır. Milli Mücadele sonrasında Atatürk’ün zaferi sağlam temeller üzerine oturtmak istediğini söyleyen İnönü, “...bu ıslahat birkaç sene sürdü... Bu ıslahatın bir kısmı kabul edildiği zaman kesintilerle yürümeye başlar. Daimi bir kıymet olabilmesi için bazısının zamana ihtiyacı vardır...İnkılâplar genç nesillere, istikbale emanet olunmuştur... İnkılâpların hiçbirisi süs değildir. Her biri memleketin büyük bir millet olarak yaşamasını sağlayacak esaslı unsurlardır...Sizlerin hassas olmanız inkılâpların yaşaması için bir teminattır. Bunun için Atatürk inkılâplarını gençlere emanet etmiştir. Sizlerde bu hassasiyeti görüyorum...”¹¹³ sözleriyle Kemalist devrimleri yaşatacak en önemli unsurun bunların önemini kavramış olan Türk gençliği olduğunu ifade etmiştir.

23 Nisan 1960 günü TBMM’nin açılışının 40. yılında üniversite gençliği bir kez daha İsmet İnönü’yle bir araya gelmiştir. İnönü, buluşmada gençlere Milli Mücadele yıllarında oluşmaya başlayan Milli Hâkimiyet kavramını anlatmış, zaferden sonra Osmanlı idaresinin yerine kurulan yeni devletten söz etmiştir. İnönü, kadın-erkek hürriyetine ve eşitliğine dayanan bir idarenin aşama aşama kurulmasından sonra tek dereceli seçimi getirerek çok partili demokratik hayatı kurduklarını anlatmıştır. İnönü, buradaki mesajlarında Atatürk Türkiye’sinin milli hâkimiyet prensiplerini hedef olarak kurulduğunu ve çok partili yaşama geçerek Batılı manada bir rejim kurduklarını anlatmaya çabalamıştır. İnönü, “...1960’ın 23 Nisanında Milli Hâkimiyetin en son safhası olan demokratik rejimin yerleşmesi ve tekamül etmesi için çalışıyoruz...”¹¹⁴ sözleriyle de, parti olarak en önemli amaçlarının çok partili sistemin geliştirilmesi olduğunu bildirmiştir.

İsmet İnönü, 19 Mayıs 1960 günü İsveç basında yayımlanan demecinde de Atatürk devrimlerinden söz etmiştir. İnönü, CHP olarak Türkiye’nin temelini oluşturan inkılâplar konusunda hassas olduklarını belirtmiş, “ric’at denilebilecek hadiselerden herkesten ziyade teessür duyduklarını”¹¹⁵ söylemiştir. CHP’nin tek parti dönemindeki icraatlarına yönelik eleştirilerden dolayı çeşitli zorluklara

¹¹² Şerif Demir, Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs Darbesi’ne Olaylar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 194-195.

¹¹³Erdemir, Muhalefette İsmet İnönü, s. 43-44.

¹¹⁴Erdemir, *age.*, s. 91.

¹¹⁵Erdemir, *age.* s. 112-113.

uğradıklarını söyleyen İsmet İnönü, 1945 yılından bu yana "...bütün inkılâpların Millet tarafından benimsendiğine şahit olmuşuzdur..."¹¹⁶ demiştir. Bu sözlerle İnönü, bu kez yabancı basın üzerinden Başbakan Adnan Menderes'e "tutan/tutmayan inkılâplar" tanımlamasıyla ilgili yanıt vermiştir. Ona göre Kemalizmi oluşturan devrimler, halk tarafından sahiplenilmiştir, Menderes'in devrimler üzerindeki tasarrufları tamamen siyasi hesapların bir sonucudur. Ancak İnönü'ye göre politik manevralarla yapılmaya çalışılan aksi propagandalara millet itibar etmemiştir. İsmet Paşa, bu mülakatta parti olarak çok zorluklarla karşılaştıklarını; ancak bu sayede Kemalist inkılâpların "...demokrasiye mukavemet edebildiğini tecrübe ettiklerini..."¹¹⁷ de açıklamıştır. İnönü, "inkılâpların demokrasiye mukavemeti" ifadesiyle Kemalist devrimlerin demokratik gelişimlere direndiğini değil, demokratik gelişimlere karşı temel unsurlarıyla varlığını koruyabildiğini kastetmiştir. Nitekim aynı konuda görüşlerini bildirirken, "...çok zaman inkılâplar bahsinde ciddi endişelerimiz, ciddi şikayetlerimiz olmuştur. Ancak, inkılâpların teşkil ettiği ana eser korunmuştur. Bunu 40 yıl zarfında Cumhuriyet rejimi içinde yetiştirilen yeni nesillere borçluyuz..."¹¹⁸ demiştir. DP ile CHP arasındaki sert siyaset mücadelesi 27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun müdahalesi sonucu iktidarın devrilmesiyle sona ermiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın mesai arkadaşı İsmet İnönü, gerek başbakanlığı döneminde ve gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde Kemalizm'in uygulayıcılarından ve koruyucularından birisi olmuştur. Altı ilkeyle genelleştirilmesine rağmen modern Türkiye'yi oluşturan tüm devrimleri kapsayan bir kavram olarak Kemalizm'i siyasi yaşamı boyunca savunan İnönü, Atatürk'ten sonraki dönemde devrimlerin ana prensiplerinden ödün vermemeye çabalamıştır. Cumhurbaşkanlığı döneminde savaş yıllarının zorluklarına rağmen Atatürk Türkiye'sinin "tam bağımsızlık" ve "Misak-ı Milli sınırlarına saygı" ilkelerinden ayrılmayan İnönü, Kemalizm konusundaki mesajlarını başbakanlık dönemine göre azaltmıştır. 1945 yılından itibaren dünya düzeni yeniden şekillenirken İnönü halk egemenliğine dayalı bir rejimin kuruluşundan beri uygulandığını savunmuş ve demokrasiye geçişin doğal bir sonucu olarak tek parti döneminin bazı uygulamalarının esneklik kazanmasına onay vermiştir. Özellikle 1947 Kurultay'ında Altı Ok yeniden tanımlanırken, laiklik tanımı da liberalleşmiştir. CHP'nin din politikaları yeni açılımlarla şekillenmiş, İnönü bu yeni yapılanmayı

¹¹⁶Erdemir, *age*, s. 113.

¹¹⁷Erdemir, *age*, s. 113.

¹¹⁸Erdemir, *age*, s. 113.

demokratik sistemin bir neticesi olarak kabul etmiştir. Çok partili dönemde Kemalist devrimin tek temsilcisinin CHP olduğunu vurgulayan İsmet İnönü; ancak buna rağmen 1950 seçimlerini kaybetmiştir. O, bu sonucu Cumhuriyet rejiminin en önemli aşamalarından birisi olarak görmüştür.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Kemalist devrimleri “halka mal olan/olmayan” ayırımına tabii tutarak bazı yeni düzenlemelere gitmiştir. İnönü, bu yeni dönemde devrimlerin korunması yönündeki uyarılarını çeşitli konuşmalarında belirtmiştir. Ona göre Türkiye’de devrimleri koruma görevi muhalefet partisi olarak CHP’dir. 1956 yılı sonrasında iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler sertleşirken, İnönü özellikle dinin siyasete alet edilmesi ve laiklik konusunu öne çıkartarak partisinin devrimleri koruma konusunda kararlı olduklarını açıklamıştır. Bu dönemde daha belirgin bir şekilde DP’nin devrimleri ayırma girişimlerine karşı çıkan İsmet İnönü, Türk devriminin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu söylemiştir. Başbakan Menderes’le laiklik konusunda tartışmalara giren İnönü, partisinin baştan beri takip ettiği siyasetin “dinsizlik” olarak tanımlanamayacağını açıklarken, gençlere de devrimlere sahip çıkma yolunda uyarılarda bulunmuştur. İki parti arasında yıldan yıla artan siyasi gerginlik ortamında İnönü, fırsat buldukça rejim ve devrimler konusunda iktidarı uyarmaya çabalamış; ancak demokrasinin sancılarını atlattılamadan 27 Mayıs askeri müdahalesiyle DP dönemi sona ermiştir.

Kaynaklar

- Acun, Fatma Ed. (2010) Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay (1976) Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ahmad, Feroz (2007) Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (2008) Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (1983) 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1969) Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bilâ, Hikmet (1999) CHP 1919-1999, Doğan Kitap, İstanbul.
- 1958’de İnönü (1959), C.H.P. Araştırma Bürosu Yayınları No: 6, Rüzgarlı Matbaa, Ankara.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi I (2003), (1923-1940), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İzzettin Ed. (2009) Ekselans Coşkun Kırca, Galatasaray Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, Anıl (1990) Halkevleri, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Çeçen, Anıl (2009) 100 Soruda Kemalizm Başlangıcından Günümüze, İstanbul, Kilit Yayınları, İstanbul.

- Çelebi, Mevlüt (2009) Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Şerif (2011) Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Demokrasinin 50 Yılı I 1945-1995, b.y.y., Aydın Kitaplar.
- Deringil, Selim: (2003) Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk (2011), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erdemir, Sabahat (1956) Muhalefetde İsmet İnönü 1950-1956, Sıralar Matbaası, 1956, İstanbul.
- Erdemir, Sabahat (1959) Muhalefet'te İsmet İnönü 1956-1959, Ekicigil Matbaası, İstanbul.
- Erdemir, Sabahat (1962) Muhalefette İsmet İnönü, b.y.y, İstanbul.
- Eroğlu, Hamza (1990) Türk İnkılâp Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara.
- Giritlioğlu, Fahir (1965) Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii Cilt 1, Ayıldız Matbaası, Ankara.
- Güngör, Süleyman (2004) Muhalefette CHP, Alternatif Yayınları, Ankara.
- Heper, Metin (2008) İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Heper, Metin (2011) Türkiye'nin Siyasal Hayatı, Doğan Kitap, İstanbul.
- İncioğlu, Nihal Kara (2009) Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Dora Yayınları, Bursa.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946), (1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- İsmet İnönü'ye Armağan (2009) Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- İsmet İnönü'ye Saygı (2000) Ankara, Türk Devrim Kurumu Yayını, Ankara.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973 İkinci Cilt (1939-1960), (1993) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.
- Mustafa Kemal, (2006) Nutuk, 1938 basımının tıpkıbasımı, İleri Yayınları, İstanbul.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (1988) Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Birey Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1963) C.H.P ve Genel Başkanı Siyasi İncelemeler, Resimli Posta Matbaası, Ankara.
- Kırçak, Çağlar (1993) Türkiye'de Gericilik 1950-1990, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kırçak, Çağlar (1994) Meşrutiyetten Günümüze Gericilik, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kili, Suna (1976) 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kop, Kadri Kemal (1945) Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

- Kumaş, Rahmi (1999) CHP'nin Soyağacı, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Meram, Ali Kemal (1945) İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti, Ahmet Seyitoğlu Kitabevi, İstanbul.
- Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 Kemalizm (2002), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mütercimler, Erol (2008) Fikrimizin Rehberi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ölümünün 36'ncı Yıl Dönümünde İsmet İnönü Paneli (2010) Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Özek, Çetin (b.y.y.) Devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul.
- Özel, Sabahattin (2008) Büyük Millet'in Evlâdı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük, Derin Yayınları, İstanbul.
- Özön, Mustafa Nihat (1979) Osmanlıca/Türkçe Sözlük, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul.
- Sarıhan, Zeki (1994) Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sencer, Muzaffer (1974) Dinin Türk Toplumuna Etkileri, May Yayınları, İstanbul.
- Soysal, Mümtaz (1990) 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi, 29.05.1950.
- Timur, Taner (1991) Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toker, Metin (1970) Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Toker, Metin (1991) Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Topuz, Hıfzı (2010) Bana Atatürk'ü Anlattılar, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tuncer, Hüner (2012) İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Turan, İlhan (2003) İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.
- Turan, Şerafettin (1999) Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Us, Asım (1966) 1930-1950 Hatıra Notları, İstanbul,
- Uyar, Hakkı (2012) 100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012), Anka Yayınları, Ankara.
- Yeşil, Ahmet (2001) Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yetkin, Çetin (2007) Karşıdevrim 1945-1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, İstanbul.
- Yücekök, Ahmet (1976) 100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Yücekök, Ahmet (1984) 100 Soruda Türk Devrim Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.